

Bilingvismul dezechilibrat și consecințele lui

Nina ZGARDAN

Claude Hagège, în lucrarea *Halte à la mort des langues*, afirmă că, actualmente, în lume există 5000 de limbi vorbite, însă la sfârșitul sec. al XXI-lea ar putea rămâne doar 2500, deoarece în fiecare an mor cca 25 de limbi¹. Autorul cheamă la vigilență, căci toate limbile sunt amenințate, chiar și franceza. Nu știm în ce măsură poate fi amenințată limba franceză, care este folosită în organismele internaționale și care este prezentă în multe țări ca limbă oficială sau ca limbă de predare în instituțiile de învățământ², limba franceză care este purtătoarea unei culturi universale și care a devenit «[...] en quelques décennies, le sang de l'un des réseaux importants de la planète, la francophonie»³. Este adevărat că imperialismul limbii engleze este un factor redutabil, dar tot atât de adevărat este că franceza nu este o limbă «de mauvaise santé». Pericolul degradării și al dispariției planează în primul rând și în mod evident asupra limbilor din colonii sau din fostele colonii.

Toate imperiile au promovat o politică de subminare a limbilor naționale din teritoriile ocupate, însă imperiul țarist și cel sovietic s-au dovedit a fi cele mai inventive în materie de deznaționalizare.

Drama lingvistică pe care au trăit-o și o mai trăiesc și astăzi românii din Basarabia a început în 1812, când Rusia țaristă a ocupat acest teritoriu dintre Prut și Nistru. Transformată în gubernie rusească, Basarabia a fost supusă unui proces de rusificare masivă, care a durat 106 ani (1812-1918). Ruptă de la mediul ei natural de dezvoltare, limba populației din stânga Prutului a intrat într-un proces de degradare care mai durează încă, căci situația a devenit și mai dramatică sub a doua ocupație rusească – cea sovietică (1940-1991). Metodele sovietice de deznaționalizare au fost și mai inumane: deportări în Siberia, lagăre, lichidarea intelectualității, migrațiune organizată, migrațiune camuflată, stimularea căsătoriilor mixte, îndeosebi ale bărbaților moldoveni cu rusoaice, pentru a educa copiii în spirit rusesc etc. Ceea ce se întâmplă astăzi în Republica Moldova – susținerea tezei staliniste despre existența a două limbi distincte, ignorarea adevărului științific despre numele limbii vorbite pe teritoriul Basarabiei, promovarea moldovenismului antiromânesc ridicat la nivelul politicii de stat – este, de fapt, o continuare a politicii de manipulare și de deznaționalizare practică în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, artificial creată, în 1924, pe teritoriul din stânga Nistrului, cu scopuri bine determinate. Decizia de atunci, de a promova graiul din stânga Nistrului drept limbă oficială a RASSM, a fost una cu bătaie lungă. Rusia nu a părăsit niciodată gândul de a se revanșa. Crearea RASSM a fost primul pas spre o nouă ocupație – cea sovietică. Teza stalinistă despre existența limbii moldovenești

¹ Hagège C., *Halte à la mort des langues*, éds. Odile Jacob, Mayenne, 2000, Introduction.

² *La coexistence des langues dans l'espace francophone, approche macrosociolinguistique*, Les presses de l'imprimerie de l'Indépendant, Château – Gontier, 2000.

³ Broglie G., *Le mouvement des langues*, in „Positions et médias. La langue française et la francophonie”, nr.20, 2002, p. 56. Revue publiée sous le patronage de l'Unesco.

diferită de cea română a fost aplicată și în RSSM, formată pe baza RASSM. Și, fiindcă tot vorbim de așa-zisa limba moldovenească, am vrea să aducem drept exemplu câteva extrase din manualele școlare folosite în RASSM:

- „Atomu nu-i părțică dispațătoari șei dila urmî a materii. Îndărăpt, șercării o arătat cî atomurili au zădiri alcătuită, și di șerșetat zădirea lor pân la urmî pân amu'ncî nu s-o putut. (*Învățalnic pi fizăcî*, Tirașpolea, Editura Statnică a Moldovei, 1931, p. 41).
- Prilucrarea pămîntului trebu sî cii pitrecuți cu știința și din toati parțali. Sămânța trebu aleasî într'un chip osăghit, așa numit selecția (*Gheografia*, Balta, Editura de Stat a Moldovei, 1929, p. 103).
- Trebu nu numa di prilucrat gruntu cu tacâmuri mai însavârșăți, da și di'mbunătățât pi dînsu; ca el sî dăi mai bunî roadî trebu pi dînsu di îngărășăt. Da pintru aiasta îi trebuinșioasî industria himișeascî. (*Învățalnic pi obșteștiinfi. Temeliile zădirii soșăalisti*, Tirașpolea, Editura Statnică a Moldovei, 1932).

Prin urmare, așa era limba „standard”, limba din învățământ. Dar învățământul este cel mai important domeniu prin care limba poate fi protejată, dezvoltată și îngrijită. Cu părere de rău și mai târziu, în RSSM, școala a fost transformată într-un instrument de subjugare lingvistică cu efect întârziat, dar eficace: reducerea școlilor cu predare în limba română și creșterea numărului de școli rusești, introducerea limbii ruse ca disciplină obligatorie, reducându-se orele de limbă română, crearea școlilor mixte – adevărate surse de poluare și de degradare a limbii române – trecerea învățământului universitar la limba rusă etc. Și, dacă ne gândim la faptul că limba este unul din principalele atribute ale unei comunități statale, ba chiar unul central, dacă ținem cont de faptul că ea stabilește legătura între toate aspectele vieții sociale și este o expresie a culturii unui stat, este lesne de înțeles care era scopul cotropitorilor: cel de a-i determina pe băștinași să-și piardă conștiința națională. Cu părere de rău am observat că instituțiile statale actuale și structurile administrative postcoloniale, de la 1994 încoace, prin atitudinea lor față de limba statului pe care-l reprezintă, nu au luat măsuri de soluționare a problemelor din sfera sociolingvistică. În Republica Moldova nu există o politică lingvistică de stat care să stopeze declinul limbii române. Guvernul este însă obligat să protejeze limba de stat și să intervină dacă aceasta este amenințată. Lingvistul Gh. Moldovan (din Chișinău), care abordează în una din lucrările sale problema tipologiei politicilor lingvistice existente, lasă să se înțeleagă că politica lingvistică a guvernului comunist din Republica Moldova nu se încadrează nici în tipul de politică lingvistică liberală, nici în cel de politică lingvistică dirijistă. În lipsa unei politici lingvistice clare, transparente, cum s-ar putea vorbi de tipologizarea ei?

La prima vedere pare că guvernul comunist de la Chișinău a adoptat o atitudine liberală, de neamestec în problemele de limbă. În ultimii ani, însă, situația lingvistică s-a agravat. Neamestecul capilor statului frizează iresponsabilitatea, poziție politică ce poate avea consecințe grave pentru limba băștinașilor. Vestitul romanist Raimund Piotrovski (Sankt-Petersburg), care a combătut de nenumărate ori teza stalinistă despre existența limbii moldovenești, privește cu pesimism evoluția limbii române în Republica Moldova. Savantul consideră că, peste câteva generații, limba română „este posibil să intre într-o perioadă de irlandizare”, adică de dispariție, așa cum e pe cale de dispariție limba irlandeză, oprimată secole de-a rândul de limba engleză. Deși Irlanda nu mai este colonie britanică din 1949, limba acesteia, alungată din viața socială, a ajuns să fie

vorbită de un număr mic de irlandezi. Un proces asemănător se observă și în spațiul post-sovietic, afirma R. Piotrovski. Limba belarusă este practic moartă. Acest flagel a atins parțial și Ucraina. Fără măsuri urgente din partea factorilor de decizie, limba română în Republica Moldova poate avea soarta limbii irlandeze și a celei belaruse. Nu credem că președintele Republicii Moldova, președintele parlamentului și președintele cabinetului de miniștri să nu știe nimic despre dezastrul limbii majoritare din statul pe care-l conduc. Atitudinea lor iresponsabilă ne face să credem că, de fapt, există – la nivelul instituțiilor pe care ei le reprezintă – o politică lingvistică, anume una de colaboraționism tacit cu structurile rusești solid implantate pe teritoriul țării, care favorizează, prin diferite mijloace, consolidarea limbii ruse. Cinci miniștri, dar și unii parlamentari, nu cunosc limba statului. Ei nu vorbesc decât limba rusă, care pătrunde alarmant în toate sferele de activitate. Numeroasele posturi rusești de radio și de televiziune, care au împânzit tot teritoriul dintre Prut și Nistru, constituie o reală primejdie pentru limba basarabenilor. Sub această presiune puternică din partea limbii ruse limbajul băștinașilor se degradează din ce în ce mai mult. Mai trist este faptul că acești oameni politici nici nu sunt conștienți de nivelul degradării limbii pe care o vorbesc. Frazele sunt încărcate cu cuvinte rusești. Și nu este vorba doar de o alternanță de coduri, ci de o hibridizare foarte frecventă de genul „eu oformez”, „eu vîcliucesc”, care rezultă din cuvinte rusești utilizate cu dezinențe românești. Ruptă de la limba română, purtătoarea culturii autentice românești, limba vorbită în Basarabia nu a evoluat în mod natural, ci a intrat într-o stare de stagnare. În vocabular au apărut multe goluri, pe care băștinașii au început să le umple cu lexeme din limba intrusă care, de decenii, le stă la îndemână. Din cauza lipsei unor cunoștințe adecvate în domeniul lingvisticii, basarabeni recurg și la creații artificiale de tipul *noi precăutam* – pentru „noi examinăm” sau *i-am cadonat* – pentru „i-am dăruit (ceva), i-am făcut cadou, i-am oferit”. Sunt frecvente, prin analogie cu limba rusă, cazurile de schimbare de gen: *lexica bogată, mai dă-mi un șans, în preambulă, mi-am luat revanșul, vreau limonad, sufăr de pancreatit, conține nicotin, capotul mașinii* ș.a.m.d.

La una din conferințele organizate la Chișinău, cu genericul *Terminologie și Limbaje Specializate*, în cadrul căreia specialiștii basarabeni se arătau foarte alarmați de situația lingvistică din RM, un invitat ne-a dat de înțeles că nu avem motive să ne speriem de pătrunderile masive de cuvinte rusești în vocabularul românilor basarabeni. Este o cale de îmbogățire a limbii – a precizat acesta. Un altul ne-a precizat că nu trebuie să abordăm probleme de politică lingvistică, aceasta fiind treaba statului. Ultima remarcă o lăsăm fără comentarii. Drept răspuns la această replică ar putea servi, de exemplu, articolul *Rolul lingvistului în procesul de planificare a funcționării limbilor în societate*, autor Gh. Moldovan (vezi „Limba Română”, nr. 10, tomul XV, Chișinău, 2005, p. 56-64). În ceea ce privește îmbogățirea limbii prin împrumuturi lexicale, suntem de părere că acest fenomen este benefic până la o anumită limită, chiar și pentru o limbă care se dezvoltă nestingherit în condiții de unilingvism. Limba română din Republica Moldova se află în stare de conflict cu o limbă intrusă. Bilingvismul, declarat „armonios” de ruși și, apoi, „social” de ideologii locali, este, de fapt, un bilingvism de profundă inegalitate, care favorizează degradarea limbii băștinașilor și duce la ceea ce numește C. Hagège „eroziune funcțională” a limbii. Înlocuirea masivă a cuvintelor românești din limba comună cu rusisme – *spravcă* pentru „adeverință, certificat”; *coftă* pentru „bluză”; *iubcă* pentru „fustă”; *pidjac* pentru „sacou, veston”; *sumcă* pentru

„poșetă, geantă, sacoșă”; *prodaveț* pentru „vânzător”; *cleioancă* pentru „mușama”; *propiscă* pentru „înscierea în cartea de imobil; viză de reședință”; *ostanovcă* pentru „stație de autobuz (troleibuz)”; *doverenosti* pentru „procură; delegație”; *faneră* pentru „placaj”; *crască* pentru „vopsea”; *bancă* pentru „borcan” etc. – subminează fondul lexical al limbii băștinașilor. Substituirii masive au loc și în lexicul terminologic: *ruli* pentru „volan”; *davlenie* pentru „presiune”; *bucsir* pentru „remorcher”; *zajim* pentru „clemă”; *troinic* pentru „teu”; *trubă* pentru „conductă, țevă, tub”; *cnopcă* pentru „buton”; *slesari* pentru „lăcătuș”; *nasos* pentru „pompă”; *parus* pentru „velă”; *vint* pentru „surub” ș.a.m.d.

Din toate întreprinderile Republicii Moldova, 85% se află în mâinile rușilor. Acest lucru reduce drastic cadrul de funcționare a limbii române comune și specializate. În comunicarea specializată se folosește terminologia rusească. Supraviețuirea unei limbi depinde, însă, de modul în care ea poate satisface nevoile de comunicare în toate domeniile. O limbă care nu este actualizată, modernizată „commence par perdre son prestige et finit par disparaître [...] Cette langue doit posséder une terminologie moderne de création ou d'emprunt qui permette de se référer à tous les concepts nouveaux de l'évolution de la société [...]”⁴. Pentru o limbă vernaculară aflată în situație de bilingvism neegalitar sunt primejdioase atât calcurile lexicale gen *volantă*, *concediale* etc., cât și cele sintactice: *el este după volan* (rus: он за рулем), *am locuit sub Moscova* (жил под Москвой), *eu citesc fizica la an I* (читаю физику на I курсе), *sunt pe foaie de boală* (я на больничном), *ea este în decret* (она в декрете), *trebuie să primim o hotărîre* (мы должны принять решение), *mi-am spălat capul* (я помыл голову), *la tine mama-i frumoasă* (у тебя мама красивая), *nu mi s-a primit* (не получилось) ș.a.m.d.

Împrumuturile, calcurile, clișeele din limba rusă au luat niște proporții alarmante, care ar putea submina sistemul limbii în cazul în care nu s-ar lua măsuri de revenire la normalitate. După cum afirmă C. Hagège, împrumuturile din limba intrusă se integrează în vorbirea autohtonilor și „passent de la fortuité du discours à la nécessité du système”⁵. Împrumuturile afectează în mod direct și cele mai structurate și rezistente părți ale limbii: fonetica și gramatica. Dacă procesul de erodare continuă, limba este sortită dispariției – afirmă C. Hagège.

Nu am vrea să fim atât de pesimiști, dar ne pune pe gânduri și ceea ce se întâmplă cu pronunția basarabenilor. Unii diftongi sunt disociați: ospici-u, luci-u, orgoli-u, sacrifici-u. Pronunțarea unor cuvinte se face după modelul rusesc: *abonent*, *pensioner*, *acționar*. Sunt frecvente cazurile de pronunție alterată a ocluzivelor dentale *d* și *t* în poziție inițială urmate de vocalele *i* și *e*: *țeatru*, *țerasa*, *țermometru*, *țimbru*, *țigru*, *dzevreme*, *dzeplin*, *dzeodată*, *dzietă*, *dzialog*. Vocalele *a* și *o* sunt diftongate în unele cuvinte: *pleajă*, *leapsus*, *dublilor*, *montior*, iar diftongul *ea* se reduce la *a* (*țavă*, *sară*). Și în accentuare au apărut neregularități. Cuvintele oxitone devin paroxitone în vorbirea basarabenilor. Deplasări de accent se constată atât în cuvintele de uz comun, cât și în cele terminologice: *séctor*, *álgebră*, *órgan*, *róbot*, *diplóm*, *filólog*, *inérție*, *melódie*, *sinónim*, *merceólog*, *átom*, *catalizátor*, *generátor* etc.

Și generalizarea calcurilor sintagmatice în vorbirea băștinașilor afectează grav sintaxa: *eu am spălat toate băncile de sub smîntîină* – pentru „eu am spălat toate

⁴ Cabré, M. T., *La terminologie. Theorie, méthode et application*, Les presses de l'Université d'Ottawa, 1998, p. 94-96.

⁵ Hagège C., *op. cit.*, p. 109.

borcănașele de smântână”; *la mine părinții sunt tineri* – pentru „părinții mei sunt tineri”; *la mine asta-i tot* – pentru „eu am terminat (în luări de cuvânt)”; „au lăsat totul pe seama comunelor, *haznaua căroră e goală* [...] – pentru „a căror haznauă e goală”⁶; *a fost vaccinat după calendar* – pentru „a fost vaccinat conform calendarului” ș.a.m.d.

După cum vedem, toate aspectele limbii sunt afectate și, dacă intruziunea limbii ruse va continua cu aceeași agresivitate și pe viitor, consecințele pot fi destul de grave. Profesorul R. Piotrovski afirmă că, în asemenea circumstanțe, limbile naționale sunt învinse, scoase din viața socială, iar mecanismul lor intern de dezvoltare se destabilizează și „în cazul în care sinergetica limbii este slabă, distrusă, limba este sortită pieirii. Dovada o avem chiar alături, în Belarus.”⁷ Dacă ținem cont de ritmul de dispariție a limbilor în lume, spusele profesorului R. Piotrovski referitoare la româna din Republica Moldova nu par a fi o alarmă falsă.

Totuși, înclinăm să credem în optimismul manifestat de regretata Mioara Avram, optimism care „se bazează pe încrederea în capacitatea limbii române de a depăși perioadele de criză și de a se scutura de efectele lor negative. Această capacitate a fost demonstrată, în diferite momente ale istoriei limbii noastre [...]”⁸. Cunoscuta lingvistă face analogie între starea lingvistică din Republica Moldova și cea din principate în perioada dintre anii 1829-1853 și chiar de mai târziu. Autoarea aduce în sprijinul punctului său de vedere câteva exemple extrase din lucrarea *Observații asupra lexicului unor documente de la 1848*, autor E. Șerban (1958): „Să-i prindeți și doprosindu-i să-i dați la cea mai apropiată nacialstvă; Să-l arestuiască la zastavă [...] încredințându-l sub raspisca comandirului”. Cu părere de rău, la această distanță de timp, constatăm că vorbirea basarabenilor este și astăzi la fel de „poluată”. Să nu uităm că limba română din Basarabia a fost marginalizată timp de 173 de ani. În condițiile vitrege pe care i le-au creat țarismul și bolșevismul, limba română din Republica Moldova mai este și astăzi mutilată în multe domenii de activitate.

Din numărul de cauze – politice, ideologice, economice, demografice etc. – care duc la degradarea vorbirii am vrea să mai menționăm doar una, poate cea mai gravă la ora actuală: **degradarea identității**. Cele două regimuri – țarist și sovietic – și-au atins scopul: uzurparea identității autohtonilor. Pentru o bună parte din băștinași, care și-au pierdut sentimentul de demnitate națională și patriotism, limba română nu mai este un templu sacru, ci o monedă de schimb.

Din cele expuse rezultă că, pentru redresarea situației lingvistice în Republica Moldova, se cer măsuri concrete din partea președinției, parlamentului și cabinetului de miniștri. Este neapărat necesară elaborarea unui program complex de dezvoltare **durabilă** a limbii, pentru ca aceasta să devină o limbă a modernității. Legislația lingvistică adoptată la 31 august 1989, în circumstanțe de ocupație rusească, trebuie să fie actualizată, adaptată criteriilor unui stat independent. Este necesar să se revină, în primul rând, la glotonimul **limba română**, așa cum a fost el votat la 27 august 1991 în

⁶ Prof. A. Ciobanu consideră că utilizarea masivă în limba scrisă a făcut din structura *copilul părinții căruia* un dublet pentru *copilul ai cărui părinți*, iar uzul va decide. Vezi *Norma literară în evoluție*, în „Limba Română”, nr. 6-12, tomul X, 2000, Chișinău, p. 48-58.

⁷ R. Piotrovski, *O problemă vitală – ocrotirea limbii române în Republica Moldova*, în „Literatura și Arta”, nr. 26, 29 iunie, 2006.

⁸ M. Avram, *Considerații asupra situației limbii române în Republica Moldova*, în „Limba Română”, nr. 5, tomul XLI, 1992, București, „Limba Română”, nr. 7-8, tomul XIV, 2004, Chișinău, p. 228-233.

Actul de Independență a Republicii Moldova. Statul trebuie să adopte o politică lingvistică clară și înțeleaptă, prin care limba română să fie protejată ca limbă oficială a statului. Organelor de stat și instituțiile de învățământ trebuie să ia măsuri în vederea lichidării analfabetismului lingvistic și schimbării mentalității. Republica Moldova nu-și mai poate permite luxul de a pregăti în limba rusă cadre pentru economia națională, fiindcă această practică va genera pe viitor tensiuni în societate și va perpetua situația de conflict lingvistic.

Le bilinguisme inégalitaire et ses conséquences

L'élaboration d'une politique linguistique dans les Etats post-coloniaux dépend tout d'abord de la prise de conscience de la réalité linguistique et de la volonté des nouveaux dirigeants. Formés par le système soviétique en langue russe, langue de enseignement, les dirigeants actuels de la République Moldova, même après 15 ans d'indépendance n'ont pas une politique linguistique claire et ferme qui puisse redonner à la langue vernaculaire, le roumain, ses droits de langue d'Etat. Le bilinguisme inégalitaire, déclaré «harmonieux» sous le régime soviétique et «social» sous le régime actuel a de graves conséquences sur la langue des autochtones. Toutes les parties du système linguistique sont atteintes. Des mesures urgentes sont nécessaires pour arrêter la dégradation.